

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-5-8>

Ярмоленко О. С.,

кандидат юридичних наук, докторант

Донецького державного університету внутрішніх справ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ПРИ ЗАХИСТІ ПРАВ КРЕДИТОРІВ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF SOCIAL JUSTICE IN PROTECTION OF CREDITORS' RIGHTS IN BANKRUPTCY PROCEEDINGS

У статті розглянуто ключові аспекти реалізації принципу соціальної справедливості в процесі захисту прав кредиторів у процедурі банкрутства. Акцентована увага на тому, що забезпечення справедливого балансу між інтересами боржника, кредиторів і суспільства є однією з основних задач правового регулювання у цій сфері. Зазначено, що принцип соціальної справедливості є складовою принципу верховенства права і ґрунтується на міжнародних та національних нормативних актах.

Особлива увага приділена специфіці реалізації цього принципу у контексті зростання економічних труднощів, спричинених військовими конфліктами, зниженням доходів підприємств та загальним падінням рівня життя. У статті розглядаються правові механізми, що застосовуються з метою реалізації принципу соціальної справедливості, закріплені в Кодексі України з процедур банкрутства, які спрямовані на відновлення платоспроможності боржника, задоволення вимог кредиторів і захист інтересів інших зацікавлених осіб.

Проаналізовано черговість задоволення вимог кредиторів, що враховує соціальні аспекти, зокрема пріоритет виплат працівникам. Окремо розглянуто принципи конкурсного імунітету та судового нагляду, які забезпечують рівність кредиторів у процедурі банкрутства. Підкреслено, що ефективна реалізація соціальної справедливості можлива лише за умови вдосконалення законодавства та правозастосування.

Доведено, що реалізація принципу соціальної справедливості можлива за умови гарантування: охорони інтересів кредиторів від протизаконних дій інших кредиторів; охорони інтересів кредиторів від недобросовісних дій боржника; охорони боржника від протизаконних дій кредиторів.

Визначено принцип соціальної справедливості при захисті прав кредиторів у процедурі банкрутства як нормативно закріплений підхід, який забезпечує збалансоване, пропорційне та обґрунтоване задоволення вимог кредиторів із врахуванням їхніх законних інтересів, черговості та соціальної значущості, а також спрямований на захист найбільш вразливих категорій учасників процесу та мінімізацію негативних наслідків для суспільства.

Підкреслено, що реалізація принципу соціальної справедливості в процедурах банкрутства є важливою умовою забезпечення економічної стабільності та довіри до правової системи.

Ключові слова: *соціальна справедливість, кредитор, банкрутство, захист прав, судовий розгляд, принципи господарського судочинства, боржник, господарський суд, верховенство права.*

The article examines the key aspects of implementing the principle of social justice in the process of protecting the rights of creditors in bankruptcy proceedings. Emphasis is placed on the fact that ensuring a fair balance between the interests of the debtor, creditors and society is one of the main tasks of legal regulation in this area. It is noted that the principle of social justice is a component of the principle of the rule of law and is based on international and national regulatory acts.

Particular attention is paid to the specifics of implementing this principle in the context of growing economic difficulties caused by military conflicts, a decrease in enterprise income and a general decline in living standards. The article examines the legal mechanisms used to implement the principle of social justice, enshrined in the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, which are aimed at restoring the debtor's solvency, satisfying creditors' claims and protecting the interests of other interested parties.

The order of satisfaction of creditors' claims is analyzed, which takes into account social aspects, in particular the priority of payments to employees. Separately, the principles of competitive immunity and judicial supervision,

which ensure the equality of creditors in the bankruptcy procedure, are considered. It is emphasized that the effective implementation of social justice is possible only if the legislation and law enforcement are improved.

It is proven that the implementation of the principle of social justice is possible if the following are guaranteed: protection of the interests of creditors from illegal actions of other creditors; protection of the interests of creditors from unscrupulous actions of the debtor; protection of the debtor from illegal actions of creditors.

The principle of social justice in protecting the rights of creditors in the bankruptcy procedure is defined as a normatively enshrined approach that ensures balanced, proportional and justified satisfaction of creditors' claims, taking into account their legitimate interests, priority and social significance, and is also aimed at protecting the most vulnerable categories of participants in the process and minimizing negative consequences for society.

It is emphasized that the implementation of the principle of social justice in bankruptcy procedures is an important condition for ensuring economic stability and trust in the legal system.

Key words: *social justice, creditor, bankruptcy, protection of rights, judicial review, principles of economic justice, debtor, economic court, rule of law.*

Постановка проблеми. Реалізація принципу соціальної справедливості є однією з найважливіших проблем сучасного права. У світі, де в умовах економічної нестабільності, банкрутство юридичних і фізичних осіб стають звичним явищем, захист прав кредиторів набуває особливого значення. Водночас, забезпечення справедливого балансу між інтересами боржника, кредиторів та суспільства в цілому потребує глибокого наукового осмислення і вдосконалення законодавства.

Принцип соціальної справедливості відіграє ключову роль у врегулюванні відносин, які виникають під час процедури банкрутства. Він забезпечує не лише захист прав кредиторів, але й гарантії дотримання інтересів всіх зацікавлених у розгляді справи осіб. Принцип соціальної справедливості будучи одним із важливих принципів права є в той же час, самим дискусійним. Вчені, до теперішнього часу, активно визначають його місце в системі принципів, зміст та межі [1, с. 43]. У науковій літературі підкреслюється, що принцип соціальної справедливості є складовою категорії «справедливість» та ідейною основою принципу верховенства права [2, с. 4]. У той же час, недосконалість правозастосування, юридичні прогалини та неоднозначність у трактуванні норм законодавства про банкрутство можуть призводити до порушення цього принципу.

Також особливої актуальності питання соціальної справедливості у процедурі банкрутства набуває в умовах зростання кількості банкрутств у різних секторах економіки, що пов'язано з військовим конфліктом, зниженням прибутків підприємств, падінням якості та рівня життя населення, зменшенням соціальних виплат тощо. Це вимагає від правників,

економістів та законодавців розробки нових підходів до забезпечення рівного доступу до правосуддя, ефективного стягнення заборгованості та захисту економічної стабільності. Тому дослідження реалізації принципу соціальної справедливості при захисті прав кредиторів у процедурі банкрутства є актуальним як для наукової спільноти, так і для практиків у галузі права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип соціальної справедливості був предметом дослідження багатьох вчених, в тому числі таких, як: І. Бахновська, Т. Гудіма, Р. Джабраїлов, М. Козюбра, О. Комарова, К. Легких, В. Малолітнева, Л. Ніколенко, Н. Мозоль, В. Опришко, Т. Прохоренко, В. Сокурченко, В. Устименко, В. Шаповал, Н. Шелевер, Ю. Шемшученко та інших. Разом з тим питання реалізації принципу соціальної справедливості при захисті прав кредиторів у процедурі банкрутства не отримало належної уваги з боку науковців.

Таким чином, **метою даної статті** є дослідження особливостей реалізації принципу соціальної справедливості при захисті прав кредиторів у процедурі банкрутства.

Виклад основних положень. Важливість принципу соціальної справедливості підкреслюється не тільки в нормативних актах на національному рівні, а й на міжнародному. Принцип соціальної справедливості розглядається в таких нормативних актах як: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Європейський соціальний статут 1961 р., Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих – мігрантів

і членів їх сімей 1990 р., Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. тощо.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі – Конвенція), визначає право на справедливий судовий розгляд та виділяє елементи цього поняття: публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і безстороннім судом, встановленим законом (п.1); кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку (п.2); встановлення мінімального набору прав обвинувачених у скоєнні кримінального правопорушення (п.3) [3].

Слід підкреслити, що характерною особливістю правовідносин, виникаючих у процедурі банкрутства є наявність конфлікту інтересів його учасників. Причому учасники можуть мати різний правовий статус, відноситися до різних соціальних груп та їх кількість не обмежується. У той же час, по деяким справам процедура банкрутства може впливати на велику кількість осіб. Наприклад, якщо в процедурі банкрутства задіяні, учасники, що належать до страхової сфери, професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитні спілки або фермерські господарства, то їх неспроможність може негативно вплинути на фінансовий стан осіб, які не беруть безпосередню участь у процедурі банкрутства (контрагенти, працівники, споживачі). Для захисту законних прав та інтересів учасників процедури банкрутства і названих осіб важливо керуватися принципом соціальної справедливості. Хоча слід зазначити, що законодавство щодо банкрутства не визначає принцип соціальної справедливості, але у той же час вказаний принцип простежується з аналізу мети та завдання банкрутства. Так, на відновлення платоспроможності боржника спрямовані заходи щодо запобігання банкрутству боржника та позасудові процедури, які повинні враховувати не тільки бажання боржника на його відновлення, а й кредиторів щодо погашення боргів. Стаття 44 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) передбачає заборону для боржника, у процедурі розпорядження майном, без згоди комітету кредиторів (зборів кредиторів – до моменту формування комітету

кредиторів) вчиняти значні правочини, вчинення яких не заборонено КУзПБ [4].

У своїй постанові Верховний Суд підкреслив, що завданням процедури розпорядження майном боржника є не тільки виявлення та збереження майнових активів боржника, здійснення аналізу фінансово-господарського стану, інвестиційної та іншої діяльності боржника, а також виявлення кредиторів, розгляд їх заяв з грошовими вимогами до боржника та заперечень на них, формування представницьких органів кредиторів, прийняття рішення про перехід до наступної процедури банкрутства [5].

Також метою КУзПБ є задоволення вимог кредиторів. Згідно ст. 64 КУзПБ кошти, одержані від продажу майна банкрута, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у порядку, встановленому цим Кодексом. При цьому таке задоволення повинно здійснюватися з врахуванням черговості, що повністю відповідає принципу соціальної справедливості і залишається найбільш справедливим у порівнянні з іншими способами задоволення вимог кредиторів, що передбачені законодавством. Задовольняються вимоги всіх кредиторів, які їх своєчасно заявлені та включені до реєстру вимог кредиторів. Черговість задоволення вимог кредиторів встановлює пріоритет соціальних вимог, наприклад, щодо виплати заборгованості із заробітної плати працюючим та звільненим працівникам банкрута, вимог кредиторів за договорами страхування, виплати заборгованості з оплати за виконані роботи та/або надані послуги, а також інші кошти, належні гіг-спеціалістам за гіг-контрактами, укладеними згідно із Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» і т.д. КУзПБ прямо чи опосередковано визначає такі процедури, які спрямовані на збереження та поповнення майна боржника, формування достатнього обсягу коштів для задоволення всіх вимог кредиторів.

Також реалізацію принципу справедливості у процедурі банкрутства підтверджує встановлення другої черги тільки щодо вимог із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян. У той же час, викликає зауваження задоволення вимог кредиторів, які не забезпечені заставою у чет-

верту чергу, задовольняючи перед ними вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом. Дуже часто на практиці коштів боржника не вистачає на погашення всіх боргів, тому така черговість викликає зауваження щодо справедливості відносно захисту прав кредиторів.

Як вже підкреслювалося вище, метою процедури банкрутства є забезпечення балансу інтересів учасників. Насамперед, про визначення цієї мети свідчить п. 3 ст. 64 КУзПБ де зазначено, що у разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно до суми вимог, що належить кожному кредитору однієї черги. Також щодо збереження балансу інтересів свідчить аналіз статей присвячених арбітражному керуючому, який повинен діяти на користь боржника, кредиторів та інших учасників процедури банкрутства [4].

З принципом соціальної справедливості пов'язують принцип рівності всіх учасників процесу, в тому числі кредиторів. У своєму рішенні у справі «Feldbrugge v. the Netherlands» Європейський Суд з прав людини підкреслив, принцип «рівності сторін» є складовою більш широкого розуміння поняття справедливого судового розгляду. Умова «рівності сторін» у розумінні «справедливого балансу» між сторонами фактично застосовується як у цивільних, так і у кримінальних провадженнях. Забезпечення «справедливого балансу» між сторонами: рівність сторін передбачає, що кожній стороні має бути надана можливість представляти справу і докази, в умовах, що не є суттєво гіршими за умови опонента [6].

Принцип рівності перед законом і судом в процесуальному аспекті означає рівність суб'єктивних процесуальних прав усіх учасників судового процесу незалежно від їх особистих якостей (правового статусу, майнового стану), визначення процесуального становища учасників судочинства тільки процесуальним законодавством і ніяким іншим, визначення процесуального порядку розгляду справ певною процесуальною формою. В матеріальному аспекті принцип рівності повинен розумітися таким чином, що до всіх учасників процесу матеріальний закон має застосовуватися одна-

ково (право є застосуванням рівного масштабу до різних осіб) [7].

Підкреслюючи важливість принципу соціальної справедливості Верховний Суд зауважив, що його реалізація можлива за умови гарантування: охорони інтересів кредиторів від протизаконних дій інших кредиторів; охорони інтересів кредиторів від недобросовісних дій боржника; охорони боржника від протизаконних дій кредиторів. Також для його реалізації важливо визначити статус кредиторів у провадженні про банкрутство, оскільки від того, якими правами та обов'язками вони наділені і як ефективно їх використовують, залежить досягнення основної мети конкурсного провадження – задоволення/погашення вимог кредиторів. Статус кредиторів у справі про банкрутство визначають характер їх вимог до боржника, забезпеченість вимог, час виникнення зобов'язання, характер інтересу, що захищається, інші критерії. Верховний Суд звернув увагу на окремі принципи конкурсного процесу, до яких віднесено, зокрема, заборону на індивідуальне задоволення вимог кредиторів; задоволення вимог кредиторів в порядку черговості; задоволення вимог кожної черги після повного задоволення вимог кредиторів попередньої черги; задоволення вимог кредиторів у разі недостатності коштів боржника для задоволення вимог кредиторів, однієї черги пропорційно сумах їх вимог. Дотримання цього порядку спрямоване на унеможливлення переважного задоволення вимог одних кредиторів на шкоду іншим [8].

З принципом соціальної справедливості щодо забезпечення балансу інтересів пов'язаний принцип конкурсної імунітету. Принцип конкурсної імунітету кредиторів спрямований на попередження та усунення будь-яких переваг одних кредиторів на шкоду іншим. Важливе значення у дотриманні цього принципу має формування конкурсної маси, її реалізація та задоволення вимог кредиторів в установленій законом черговості. Принцип конкурсної імунітету кредиторів означає, що кредитор не має права задовольнити свої вимоги до боржника інакше як у межах відкритого провадження у справі про банкрутство, кредитори можуть задовольнити свої вимоги за правилами конкретної конкурсної процедури, що

здійснюється під контролем суду, який здійснює провадження у справі про банкрутство відповідного боржника [9].

Визначальною метою конкурсного імунітету, на думку В. В. Джуня, є забезпечення виключно колективного характеру задоволення вимог сукупності усіх виявлених кредиторів та унеможливлення задоволення індивідуальних вимог окремих конкурсних кредиторів до неплатоспроможного боржника. Цей принцип буквально цементує усю конструкцію провадження у справі про банкрутство і спрямований на попередження або усунення будь-яких переваг або преференцій одних кредиторів на шкоду інших [10, с. 127–128].

Судова палата Касаційного Господарського Суду Верховного Суду (далі – КГС ВС) зазначила, що, принцип конкурсного імунітету діє разом із принципом судового контролю. Перш за все, наведений принцип полягає у нагляді за дотриманням інтересів кредиторів стосовно збереження об'єктів конкурсної маси, а також інтересів боржника щодо обґрунтованості грошових претензій кредиторів тощо. Суд у справі про банкрутство повинен сам приймати рішення стосовно виду та інтенсивності нагляду з урахуванням процедури провадження, особи боржника та арбітражного керуючого, а також інших обставин справи [11].

На думку П. Д. Пригузи принцип судового нагляду вказує на те, що держава повинна наглядати за тим, кому вона передає чуже майно для здійснення управління ним. Судовий нагляд у справі про банкрутство розпочинається з призначення розпорядника майна боржника чи ліквідатора банкрута. Перш за все він полягає у нагляді за дотриманням інтересів кредиторів стосовно збереження об'єктів конкурсної маси, а також інтересів боржника щодо обґрунтованості грошових претензій кредиторів тощо. Суд не здійснює перманентного контролю та нагляду, але при необхідності може вимагати від арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) звіту про стан справ. За заявою (клопотанням, скаргою) учасників провадження чи інших осіб суд може втрутитись у будь-який час для перевірки відповідності закону та інтересам справи дій не тільки арбітражного керуючого, але й дій та рішень комітету креди-

торів, дій керівника боржника тощо і прийняти відповідне рішення щодо усунення порушень [12, с. 55].

Слід зазначити, що аналіз судової практики свідчить про невтішні показники реалізації принципу соціальної справедливості. На 44,4 % (до 14 тис. із 9,7 тис.) зросла кількість справ, пов'язаних з банкрутством (про визнання банкрутом, кредиторські заяви, скарги тощо) у 2023 році. Характеризуючи майнові вимоги у розглянутих справах, голова КГС ВС наголосила, що найбільшу питому вагу серед суми коштів, заявлених до стягнення, – 59 %, або 535,1 млрд. грн. – заявлено у справах про відшкодування шкоди щодо недоговірних зобов'язань. Фактично це суми коштів про відшкодування збитків, завданих російською федерацією, які найближчим часом не будуть погашені [13]. Крім того, причиною не погашення вимог кредиторів можуть бути фіктивне банкрутство, недобросовісна діяльність арбітражного керуючого.

Л. М. Ніколенко підкреслювала, що принцип соціальної справедливості тісно пов'язаний з державною політикою, рівнем законодавства, типом та рівнем розвитку суспільства, панівною культурою та ментальністю населення, з тими цілями та завданнями, що визначає держава у своєму соціальному розвитку [14]. Він повинен бути визначений у законодавчих актах, в тому числі КУЗПБ. Тому пропонується визначити принцип соціальної справедливості при захисті прав кредиторів у процедурі банкрутства як нормативно закріплений підхід, який забезпечує збалансоване, пропорційне та обґрунтоване задоволення вимог кредиторів із врахуванням їхніх законних інтересів, черговості та соціальної значущості, а також спрямований на захист найбільш вразливих категорій учасників процесу та мінімізацію негативних наслідків для суспільства. Цей принцип полягає у дотриманні рівноправності кредиторів однієї черги, пріоритетності соціально важливих зобов'язань, прозорості процедур та забезпеченні законності в процесі розподілу активів боржника.

Висновки. Реалізація принципу соціальної справедливості у процедурі банкрутства є ключовим елементом для забезпечення справедливого балансу інтересів між борж-

ником, кредиторами та суспільством загалом. Основні аспекти реалізації цього принципу включають: захист прав кредиторів, забезпечення рівності кредиторів, пропорційний

розподіл активів боржника та дотримання черговості задоволення вимог, публічність та прозорість процедур, мінімізація збитків для суспільства тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ніколенко Л.М. Принцип соціальної справедливості в судочинстві: Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали VIII Міжнар. наук – практ. конф. (м. Чернівці 31 жовтня 2024 р.). Чернівці, 2024. С. 43-47.
2. Устименко В.А., Джабраїлов Р.А., Малолітнева В.К., Гудіма Т.С. Принцип соціальної справедливості та особливості його застосування у взаємозв'язку із принципом верховенства права. *Економіка та право*. 2022. № 3. С. 3–14. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.03.003>
3. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод: Закон України № 475/97-ВР від 17.07.97 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
5. Постанова Верховного Суду від 26 квітня 2023 р. у справі № 924/1277/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111675739>
6. Рішення Європейського Суду з прав людини від 29.05.1986 р. по справі «Feldbrugge v. the Netherlands». *Hudoc*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57486%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57486%22]})
7. Постанова Верховного Суду від 23.09.2020 р. у справі № 907/555/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91939656>
8. Постанова Верховного Суду від 04.02.2021 р. у справі № 904/1360/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94999344>
9. Огляд судової практики Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за вересень – жовтень 2024 року. *Верховний Суд*. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KGS_09_10_2024.pdf?fbclid=IwY2xjawHOCNFleHRuA2FlbQlXMAABHbkILCJvqoEpmramzPWpGUJ71YneQSM2J7IK_Iy-dXMugw--5rBe02-MzA_aem_LyOAWc3-J97uir2fxM9iOA
10. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія. Київ : Юридическая практика, 2006. 384 с.
11. Постанова Верховного Суду від 02.10.2019 р. у справі № 910/9535/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211542>
12. Пригуза П. Д., Пригуза А. П. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18.01.2013 (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1–21). Херсон : Видавництво «ТДС», 2013, 304 с.
13. У КГС ВС відбулася розширена нарада щодо підбиття підсумків роботи господарських судів у 2023 році. *Верховний Суд*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1562048/>
14. Ніколенко Л.М. Особливості принципу соціальної справедливості в сучасний період. *Юридичний вісник*. 2024. № 4. С. 7-13.